Manisa ve Çevresinde Salgın Hastalıkların İskâna Etkisi (XVI-XX. yy.)*

The effect of epidemic illnesses towards settlement in Manisa and its surrounding (xvı-xx. century)

İlker Yiğit[1*] ve Osman Gümüşçü[1]
[1]*Çankırı Karatekin Üniversitesi, Uluyazı Kampüsü, Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, Çankırı*

Öz: *Uzun bir yerleşim tarihine sahip olan Anadolu'da yerleşmelerinin bugünkü halini alması fiziki (yer şekilleri, iklim, bitki örtüsü, hidrografya) ve beşeri (nüfus, ulaşım, tarım, ticaret, savaşlar vb.) faktörlerin etkisiyle gerçekleşmiştir. Söz konusu bu faktörlerin birer birer ele alınması konunun daha da açıklığa kavuşturulması açısından önem arz etmektedir. İşte bu sebeple Anadolu iskân sürecine önemli etkileri olan köylerin yer değiştirmesine ve hatta kaybolmasına neden olan faktörlerden biriside özellikle tarihi süreçte hiç şüphesiz salgın hastalıklardır. Sağlık şartları ve tedavi imkanlarının günümüze göre oldukça geride olduğu geçmiş dönemlerde, şimdi basit gibi görünen bazı salgın hastalıklar insanlık için ciddi bir problemdi ve sonuç genellikle felaket niteliğinde olabiliyordu. Salgın hastalıkların iskâna olan etkileri üzerine odaklanan çalışmada konu; mekân olarak Manisa ve çevresi ile zaman aralığı ise XVI-XX. yüzyıl ile sınırlandırılmıştır. Amaç Anadolu iskân tarihinde ciddi bir problem olarak duran ve henüz sebepleri tam olarak ortaya konulamamış köylerin terk edilme/kaybolma sebepleri arasında yer alan salgın hastalıkların etkisini ortaya koymaktır. Bu amaca matuf olarak bu çalışmada üç tür kaynaktan yararlanılarak tamamlanmıştır: Arşiv kaynakları, arazi çalışmaları esnasında sözlü tarih yöntemi ile derlenen bilgiler ve son olarak ta ilgili literatürden istifade etmek suretiyle toplanan bilgi ve bulgulardır. Manisa ve çevresinde araştırmaya konu edilen zaman diliminde XVI. yüzyılın son mufassal tahrir defterinde yer alan 219 köyden günümüze gelindiğinde 142'sinin (%65) kaybolduğu tespit edilmiştir. Söz konusu köylerin terkedilmesi ve kaybolmasının nedenleri arasında Manisa ve çevresindeki köylerde yaşanan salgın hastalıklar da etkili olmuştur. Elbette tek başına tüm köylerin kaybolmasını izah edemese de sahada arşiv belgeleri, araziden alınan bilgiler ve literatürde yer alan bulguların da işaret ettiği üzere bölgede iskân sürecini sarsan ve derinden etkileyen bir faktör olarak karşımıza çıkmaktadır. Söz konusu bu salgın hastalıkların tesirlerinin bugün halk arasında hala yaşıyor ve hikâyelerinin canlı bir şekilde anlatılıyor olması iskâna olan etkilerini göstermesi açısından ayrıca dikkate değerdir.*

Anahtar Kelimeler: *Veba, taun, salgın hastalık, kayıp köyler, tarihi coğrafya.*

Abstract: *The current shape of the settlement in Anatolia which has a long settlement history took place with the effect of physical (landforms, climate, vegetation cover, and hydrography) and human geography (population, transportation, agriculture, trade, war, etc.). Dealing with the mentioned factors one by one is important in terms of further clarifying the issue. That is why, epidemics illnesses undoubtedly are one of the factors in the historic process causing even loss and displacing Anatolian villages that had a significant impact on the settlement process. Some epidemics illnesses which seemingly simple today's facilities were a serious problem in the past eras when health conditions and treatment facilities lag far behind that of today's time. That's why; the results could be often catastrophic. The subject in this study focusing on the effects of the epidemic on the settlement is limited to Manisa and its environment as locality and the time interval is XVI-XX century. The aim of the study is to find out the impact of epidemics, which are among the loss and abandoned villages, are situated a serious problem and not identified exactly in the Anatolian settlement date. As referring to this*

Bu çalışma yürütücülüğünü Prof.Dr. Osman Gümüşçü'nün yaptığı 113K101 nolu TÜBİTAK projesi tarafından desteklenmiş olup katkılarından dolayı TÜBİTAK'a teşekkür ederiz.

*İletişim yazarı: İ. YİĞİT, e-posta: iyigithg@gmail.com

aim, this study has been completed utilizing the three types of resources: Archive resources, collected information gotten from the land study with the oral history method and finally the collected data and findings benefitted from the relevant literature. Among the 219 villages which were mentioned on cadastral cadastral record books on the period of 16.century which was pointed out at the research around Manisa , it has been determined that 142 (65 %) of these villages have been disappeared nowadays. Among the reasons which forced the community to leave these places were the epidemics which have been around the villages of Manisa and Manisa province. In fact it was not the only reason for disappearing all the villages, according to the archive documents and the information which was taken out from the field and the findings at the literature it is one of the most important factors which affect the settlement deeply. The existence of the effects of this epidemic illness among the community and the telling of the stories lively are also one of the most crucial facts with regard to the effects towards the settlement.

Keywords: *Plague, pestilence, epidemics, lost villages, historical geography.*

1.Giriş

Bilindiği üzere, uzun bir iskan geçmişine sahip olan Anadolu'da çeşitli medeniyetler egemenlik kurmuştur. Günümüz iskan deseninin mevcut halini almasında bu uzun geçmişin ve egemenlik kuran medeniyetlerin önemli etkisi vardır. Özellikle XI. yüzyıldan itibaren Türk iskanına sahne olan bu topraklarda yeni bir yerleşme süreci başlamıştır. XI-XIV. yüzyıl aralığı için olmasa da Osmanlı arşivlerinde yer alan tahrir defterleri sayesinde XV. ve XVI. yüzyıl yerleşmeleri hakkında oldukça ayrıntılı bilgilere ulaşılabilmektedir. XV. ve XVI. yüzyıl tahrir defterlerindeki yerleşmeler ile günümüz yerleşmeleri karşılaştırıldığında önemli bir kısmının günümüze ulaşmadığı ve tarihi süreç içerisinde terk edildiği/kaybolduğu anlaşılmaktadır. Söz konusu bu durum ülkemiz topraklarında farklı oranlarda olmak kaydıyla her bölgesi için mevcut olduğu söylenilebilir. Zira tahrir defterlerinden hareketle yapılan araştırmalar ve XVI. yüzyıl yerleşmelerinin lokalizasyonunun gerçekleştirildiği çalışmalarda bu durum net bir şekilde görülebilmektedir.

Ülkemizde de oldukça yaygın olduğu anlaşılan kayıp köyler konusuna ilişkin öncü akademik çalışmaların 1950'li yıllardan itibaren İngiltere'de başladığı görülür (Beresford, 1951-1954-1998). İngiltere'den sonra Orta ve Batı Avrupa ülkelerinde kayıp yerleşmeler üzerine tarih ve arkeoloji disiplinlerine mensup bilim adamlarının yaptığı çalışmalar ile söz konusu alan yazımı devam etmiştir (Roncayola, 1965; Pesez, 1965; Tawney, 1976; Dyer, 1982; Buckton, 2008). Ülkemizde ise gerek amatör ve gerekse profesyonel araştırmacılar tarafından kayıp köyler konusuna ilişkin olarak muhtelif çalışmalarda çeşitli değinmeler ve değerlendirmeler yapıldığı görülmektedir (Gökçen, 1950; Tunçdilek, 1953-54; Faroqhi, 1976; Erdoğru, 1989/98; Ataman 1992; Kurt 1992; Kankal 1993; Özel 1993-2013-2015; Acun 1994-2006; Gümüşçü 1997-2001, Açıkel, 1999; Çınar ve Gümüşçü, 2002; Erdoğan, 2004; Demir 2007; Yiğit ve Salan, 2013). Son birkaç yılda ise 2013 Eylülünde başlayan 113K101 nolu *Türkiye İskan Tarihinde Önemli Bir Problem Kaybolan Yerleşmeler* başlıklı TÜBİTAK projesinden haberdar olmuş ya da bu konuya bir şekilde ilgi duyanların gösterdiği alaka ile birlikte birtakım çalışmaların yapıldığı görülebilmektedir (Dursun, 2015; Erdoğru, 2015;Özel, 2016;). Böylece Türkiye iskan tarihinde önemli bir problem olan ve ülke sathında araştırılması gereken kayıp köyler meselesinin küçük kıpırdanmalar şeklinde de olsa üzerinde durulması ve tartışılması sevindirici bir durumdur. Zira yapılacak olan yeni araştırma ve çalışmalar ile bu sahaya katkı sağlanarak söz konusu problemin farklı cepheleri aydınlatılabilecek ve varsa bölgesel farklılıkları ortaya konulabilecektir.

Kayıp köyler literatürüne küçük de olsa bir katkı yapmak amacıyla hazırlanan bu çalışmada Manisa ve çevresi örneklem alanı olarak seçilmiştir. Araştırma alanı olarak seçilen XVI. yüzyıl Manisa ve çevresinde

(XVI. yüzyıl Manisa kazası) son mufassal tahrir defterinde bulunan 219 köyden 142'sinin (%65), 44 mezraadan 40'ının (%91) kaybolduğu yapılan lokalizasyon çalışması neticesinde tespit edilmiştir.

Çizelge 1. Manisa ve çevresinde kaybolan yerleşmeler

	Manisa Köy		Manisa Mezraa	
	Adet	Yüzde	Adet	Yüzde
Toplam yerleşme sayısı	219	100%	44	100%
Devam eden yerleşme sayısı	77	35,00%	4	9,00%
Kayıp yerleşme sayısı	142	65,00%	40	91,00%

Kaynak: TK. KA. 115 numaralı Saruhan livası mufassal tahrir defteri.

Türkiye ortalamasının %50 olarak öngörüldüğü (Gümüşçü ve Yiğit, 2014) kayıp yerleşme oranın Manisa'da % 65 olması dikkat çekicidir. Manisa ve çevresinde bu yerleşmelerin terk edilmesinde etkili olan faktörler nelerdi? sorusu ilk akla gelen sorular arasındadır. Elbette iskânın kurulup gelişmesi birden fazla doğal ve beşeri faktöre bağlıdır. Hal böyle olunca yerleşmelerin terk edilmesi ve süreç içerisinde kaybolması meselesinin tek bir sebebi ve cevabı olmayacağı açıktır. Hatta ortaya konulan sebepler bölgeden bölgeye değişebileceği belki bazılarının daha ön plana çıkabileceği rahatlıkla öngörülebilir. Söz konusu durum hatırda tutulmak kaydıyla bu çalışmada Manisa ve çevresinde arşiv, arazi ve literatürden elde edilen bilgi ve bulgular ile yerleşmelerin terk edilmesine salgın hastalıkların etkisi tartışılacaktır. Böylece salgın hastalıkların yerleşmelerin terk edilmesi ve kaybolmasına olan etkisi Manisa ve çevresi özelinde ortaya konulmuş olacaktır.

Salgın hastalıklar ve Manisa çevresinde kayıp köyler

İnsanlığın karşılaştığı afetlerden birisi de hiç şüphesiz salgın hastalıklardır. Sağlık şartları ve tedavi imkanlarının günümüze göre oldukça geride olduğu geçmiş dönemlerde, şimdi basit gibi görünen bazı salgın hastalıklar insanlık için ciddi bir problemdi ve sonuç genellikle felaket niteliğinde olabiliyordu. Nitekim Ortaçağ Avrupa'sında kara ölüm olarak isimlendiren veba, Osmanlı ülkesinde ve İslam dünyasında kıran, taun ve veba olarak anlıyordu. Veba (salgın hali "veba-yı müstevli") her türlü ölümle sonuçlanan hastalığı ifade ederken, taun "hıyarcıklı veba"nın karşılığı olarak kullanılmıştır (Panzac, 2011:15; Yıldız, 2014:7; Arık, 1991:7-8).

Veba XVII. yüzyıldan XIX. yüzyıl başına kadar Osmanlı İmparatorluğunun halkına musallat olabilecek en öldürücü ve en sık karşılaşılan afetler arasında yer almaktaydı. Veba salgını karşısında tıbbın yetersiz olduğu bu zamanlarda çözüm, imkanı olabilenler için tehlikeli mevsim süresinde ilgili mekandan kaçmaktı (Panzac, 2011:4,8).

Gerçekleştirilen modern araştırmalar ile vebanın temelde iki tür olduğu tespit edilmiştir. İlki, fare vb. kemirgenlerdeki burgusların (pire) insanları ısırması sonucu ortaya çıkan hıyarcıklı vebadır. Bu veba, genellikle nemim yüksek olduğu aylarda sık görülür. Bu tür vebaya yakalanan kişilerde önce siyahımsı bir leke ortaya çıkar ve bunu koltuk altı, boyun ve kasıklarda oluşan şişlikler takip eder. Hıyarcıklı vebaya tutulan insanların yarısından fazlası hayatını kaybeder. Diğer veba türü ise akciğer vebasıdır. Bu ise pirelerden değil soğuk havalardan dolayı akciğere mikrobun yerleşmesi ile oluşur ve burundan kan gelmesine yol açar. Hastalığa tutulan kişinin öksürüğü ve tükürüğü ile diğer insanlara da yayılır. Hastalığa tutulanlar ile etkileşim halinde olan kişiler, onlar vasıtasıyla da zincirleme bir şekilde diğer insanlara hastalık yayılarak birçok kişinin ölümüne sebep olur (Yıldız, 2014: 7-8). Birde üçüncü bir tür olarak veba sepsisinden söz edilebilir ki, bu

vebanın kanda zehirleme yapan ağır şeklidir. Akciğer vebası gibi aniden baş gösterir, çok kısa sürede ölümle neticelenir (Arık, 1991:29).

Gıda yetersizliği, temizlik, hava ve iklim şartları, yerleşme yoğunluğu ve meskenler de dahil olmak üzere birçok faktör salgın hastalıkların ortaya çıkma ve yayılma hızında etkili olmaktadır. Nitekim Batı Avrupa'da XVII. yüzyılın ortalarından itibaren kıtlıkların azalmasıyla birlikte veba, tifüs, kızamık gibi salgın hastalıklarda ciddi azalmalar olmuştur (Karademir, 2014:67).

Yapılan araştırmalar neticesinde M.Ö. VIII. yüzyılda Mezopotamya'da vebanın varlığı bilinmektedir. Tarihi süreç içerisinde savaş, ticaret vb. nedenlerde veba bir bölgeden diğer bölgeye yayılma imkanı bulmuştur. Roma ve Bizansdöneminde veba vakıalarının[2] yaşandığıgerçekleştirilen araştırmalar neticesinde ortaya konulmuş durumdadır. Anadolu Selçukluları döneminde I. Kılıç Arslan ve I. Mesud, II. Kılıç Arslan I. Alaeddin Keykubat ve II. GıyaseddinKeyhüsrev devirlerinde büyük veba salgınları ortaya çıkmıştır. Meydana gelen bu veba salgınları kitlesel ölümlere yol açarak büyük nüfus kayıplarına neden olmuştur (Arık, 1991:42-57; Yıldız, 2014:9-10).

Tarihi süreçte insanları çokça mağdur eden salgın hastalıklardan birisi de sıtmadır. Sıtma anofel cinsi sivrisineğin ısırması sonucu insanlara bulaşır. Anafollerin sabah ya da akşam saldıranları, eve girenleri, çalılık alanlarda kalanları siyah veya beyaz ırkı seven türleri vardır. Bazıları durgun su ve bataklık alanlarda yaşarken bazı türleri hızlı akan nehir kenarlarında yaşarlar. Eskiçağlardan beri Anadolu'da sıtma olayları görülmüştür. Avrupa'ya XVII. Yüzyılda yayılan sıtma hastalığı Osmanlı ülkesinde eskiden beri biliniyordu. Sıtmanın kaynağının bataklık alanlar olduğu bilgisine sahip oldukları için bu alanları kurutmaya çalışıyorlardı. Sıtmanın tedavisinde kullanılan kinin ile Osmanlı ülkesi ancak XIX. yüzyılda tanışabilmiştir (Koylu ve Doğan, 2010:210). Kökeni ve tarihi derinliği bilinen salgın hastalıklardan olan sıtma ile tıbbi mücadele ancak XIX. yüzyılda başlayabilmiştir. Ancak bunun öncesinde insanlar kendi tecrübeleri ile bu hastalıkla mücadele etmeye çalışıyor ve birçok durumda sıtmaya neden olan mekandan uzaklaşmak onlar için o dönemin şartlarında en akılcı çözüm olarak görülüyordu.

Salgın hastalıkların meydana geldiği dönemde yerleşmelerin kuruluş mekanlarının sürekliliğini devam ettirmesinde ya da devam ettirememesi ve terk edilmesinde önemli olduğu anlaşılmaktadır. Örneğin sıtma nedeniyle XVII. ve XVIII. yüzyıllarda Akdeniz havzasında alçak arazilerin boşalması ile birlikte ticari tahıl tarımında çarpıcı düşüler yaşanmıştır (Tabak, 2010:263 akt. Karademir, 2014:169).

Bu bağlamda dönemin kaynaklarında zaman zaman "taun" adı da verilen veba önemli bir problemdi ve bu illetden ölenlerin sayısı ciddi rakamlara ulaşmıştı. Gerçi Osmanlı topraklarında kayıtlara geçen vebalar, Avrupa'da Ortaçağ'daki "kara ölüm" adı verilen vebanın yanında hiç mertebesinde kalmaktadır ama sonuçta yine bu hastalıktan kaynaklı ölümler söz konusudur.

Zira Avrupa'da 1347-50 arasında üç yıl içinde yaşanan "kara ölüm", Avrupa için gerçek bir felaket olmuştu. Gimpel'e göre Avrupa'da XIII. yüzyıl aydınlanma hareketinin durma noktasına gelmesiyle, karanlık, kokuşmuş bir döneme girilmiş oluyordu. 1315-17'de Avrupa korkunç bir kıtlığın yol açtığı yıkıma tanık oldu; 1337'de yüzyıl savaşları başladı; aynı yıl, tüm Avrupa'yı sarsan ilk ekonomik tükeniş yaşandı; 1347-50

[2]Bilinen ilk veba salgını VI. yüzyılda (542 yılında) Akdeniz kıyılarında görülmüş, Mısır'a, Afrika'nın kuzeyine, Filistin ve Suriye'ye, Anadolu'ya, İtalya'ya, Galya'ya ve Germenia'ya yayılmıştır. Arık, 1991. "Selçuklular Zamanında Anadolu'da Veba Salgınları", s. 30.

yıllarında Avrupa, Batı uygarlığının o günlere dek görüp geçirmediği en ölümcül felaketle karşı karşıya geldi: Kırım'dan Cenevizli tüccarlar tarafından getirilen veba salgını. Yüzyılın sonlarına doğru, 1378-82 arasında da tüm Avrupa kıtasında bir dizi devrimci ayaklanma patlak verdi (Gimpel, 1996:193). Kara ölüm adı verilen salgın nedeniyle Avrupa nüfusunun nerdeyse yarısını kaybetmiştir. Söz konusu bu olaylar sebebiyle, isyanlar çıkmış, kıtanın demografik durumunda önemli değişiklikler yaşanmış, bir dizi ekonomik, sosyal ve psikolojik problemlerin ortaya çıkmıştır (Genç, 2011:123-150).

Geçmişte, tarihe geçen iki büyük veba salgını yaşanmıştır. İlk önemli salgın VI. yüzyılda Bizans İmparatorluğu'nu, VII. ve VIII. yüzyılda da batı Avrupa'yı kasıp kavurmuştur. İkincisi ise XIV. yüzyılda patlak veren ünlü veba salgını ile başlamış, ancak XVII. yüzyılda, 1665 Londra vebası ile son bulmuştur.[3]Avrupa'nın bu bunalımlı döneminde on binlerce köy sözcüğün tam anlamıyla haritadan silinmiştir. Bu yitik köylerin yerlerini saptamada yararlanılan ilginç yöntemlerden biri de havadan gözetleme yöntemidir. Yerden bakıldığından hiç görünmeyen köy evleri ve yollarının izleri hava fotoğraflarında açık seçik bir biçimde görülebilmektedir. İngiltere'de terk edilmiş Ortaçağ köylerinin 1968'e dek belgelenen sayısı 2263 idi. Tüm iller sistematik bir biçimde tarandığında bu sayı elbet önemli ölçüde artacaktır. İngiliz köylerinin yaklaşık % 20'si geç Ortaçağ'da yok olmuştur; Oxfordshire gibi kimi illerde bu oran % 25'i buluyordu. Almanya ve kimi Akdeniz adalarında yok olan köylerin sayısı İngiltere'dekinden de fazladır. 1300 yılında kayda geçmiş 170.000 Alman köyünden (1933 sınırlarına göre) 40.000'i (yaklaşık % 23) sonraki iki yüzyıl içinde yok olmuştu. Hesse gibi yörelerde bu oran % 44'ü buluyordu. Fakat Sardunya ve Sicilya adaları en çok etkilenen yerlerdi; buralardaki köylerin % 50'si kaybolup gitmişti. Bu köylerin yok oluş nedenlerinin ardında, veba salgını ile onun ekonomik ve demografik sonuçlarından başka önemli bir etken daha vardı: Toprağın giderek verimsizleşmesi. Ormanlardan, meralardan tarıma açılan yerler niteliğini çok kısa sürede yitirdiğinden artık ilk açtıkları kadar verimli değildi. Bu yüzden insanlar yerlerini, yurtlarını terk etmek zorunda kaldılar; Veba salgını bu göçü daha da hızlandırdı (Gimpel, 1996:204-206).

Osmanlı döneminde İstanbul ve Anadolu'da veba olayları ortaya çıkmış ve büyük tesirler bırakmıştır. Veba salgınlarında en çok etkilenen yerlerin başında hiç şüphesi İstanbul gelmektedir. Nitekim İstanbul'da 1467, 1539, 1573, 1576, 1578, 1592, 1596, 1615, 1617, 1620, 1650, 1655tarihlerinde ortaya çıkan veba salgını en etkilileri olarak sayılabilir (Yıldız, 2014:12-14).

Geçmiş dönemlerde Anadolu kırsalında görülen veba salgını sebebiyle köylerde ölen insanlardan ve yerlerini terk edenlerden dolayı devlet avarız vergilerinde indirime gitmek zorunda bile kalmıştır. Nitekim 1691 yılında Eskişehir kazasına bağlı Ortaklar köyünde veba ve kıtlık sebebiyle insanların ölmesi, nüfus azalmasından dolayı avarız hane sayısı üç buçuk haneden bir buçuk haneye düşürülmüştür (Yıldız, 2014:14-15).

---

[3]1347 yılında başlayan veba salgınından sonra, Avrupa toplumunun bu korkunç felaket karşısında nasıl bir tutum sergilediğini dönemin tanıkları şöyle ifade etmişlerdir: Yurttaşın yurttaştan nasıl kaçındığını anlatmak iç açıcı olmayacaksa da... kardeş kardeşten, amca yeğeninden, çoğu zaman da kadın kocasından kaçıyordu. Çocuklarını bir başlarına bırakan analar, babalar görüldü… bir çokları gece gündüz sokaklarda ölüp gittiler; evlerinde can verenlerin çoğunun ölümünden, cesetlerinin kokusu çevreye yayılana dek komşularının bile kolay kolay haberi olmuyordu… aynı anda aynı tabutla iki ya da üç cenaze birden taşınıyordu. Karı koca, iki üç erkek kardeş, ya da baba oğul için yalnızca bir tek tabut vardı… kaç cenaze olursa olsun, ne arkalarında yas tutup göz yaşı dökecek bir kalabalık ne de mum yakacak kimseler bulunurdu. Öyle ki, o günlerde adam ölümünün günümüzdeki tavuk ölümü kadar önemi yoktu… (Gimpel. 1996:201-202).

Dönemin kronik yazarlarının eserlerinde de salgın hastalıkların yansıdığı görülmektedir. Tarihi Selaniki isimli eserde Osmanlı ülkesinde veba olayları kaydedilmiştir. Kayıtların ağırlıklı kısmı müellifin İstanbul'da bulunmasından dolayı başkente aittir. İstanbul'da H. 992 (M. 1584-5), 994 (M. 1585-6), H. 995 (M. 1586-7), H. 999 (M. 1590-1), H. 1000 (M. 1591-2), H. 1004 (M. 1595-6), H. 1006 (M. 1597-8) tarihlerinde taun meydana gelmiştir. Özellikle H. 1000 (M. 1591-2) senesinde meydana gelen taun olayında toplu ölümler oldukça fazla olmuştur. Padişahın emri ile devlet önde gelenleri halkile beraber Ok Meydanı'nda duada bulunmuşlardır. Daha sonra taunun devam ettiği anlaşılıyor ki bu kez Padişah buyruğu ile Alemdağı'na çıkılarak vebanın def'i ve hastaların şifa bulması için dualar edilmiş, kurbanlar kesilerek dağıtılmıştır (Selanikli, 1563-1593:147,148, 173, 178, 229, 282, 285, 287, 545, 759, 763).Topçular Katibi eserinde ise salgın hastalığı şöyle dile getirmektedir: "Erzurum içre emraz-ı muhtelife ve ta'un mukarrer. Ekseriya vebadan necat bulmayup, mürd olurlardı" (Topçular Katibi, 2003:870).

Öte yandan 1697 senesinde Aydın, Saruhan, Menteşe ve Alaiye sancaklarında veba salgınını sebebiyle birçok insan ölmüştür. Geriye kalanların avarız ve nüzul bedellerini ödemeyecek durumda oldukları için merkezden vergi indirimi ve yardım talebinde bulunmuşlardır. Bu durum üzerine halkın geçmiş borçları affedilmiştir (Armağan, 2005:912).

Evliya Çelebi de, geçtiği güzergahlarda dikkatini çektiği oranda veba ve diğer bazı hastalıklar için fazlasıyla bilgi vermiş olup sadece buradan yapılan bir derleme ile konuya ait yeterli bilgi bulmak mümkündür. Örneğin, Seyahatname'nin sadece 9. cildinde bile şu ilginç bilgiler aktarılmıştır: Sakızadası için (s. 58)"Evsaf-ı cezire-i gül[ü] gülistan vilayet-i Sakızistan: Hamd-i Huda selametle bu cezirenin canib-i şarkında Kiremitlik nam bir köşeye rûzgar-ı felek bizi bir kenara çıkarup lenger-endaht olup şehre varmadık. Zira şehre ta'un müstevli olmuşdu"; Ayasuluk için (s. 73-74),"Bu şehrin ab[u]hevası gayet sakil olduğundan atları ve hımârları ısıtma dutar. Amma zaman-ı kadimde ab[u] hevası gayet latif imiş";Balat için (s. 75-76),"Evsâf-ı şehr-i kadim ve bender-i azim kal'a-i Balatfeth-i Sultan Polad: Ve âb [u] hevâsı be-gâyetsakîldir kim serçe ve hımârı ısıtma dutup fakîrhımârın segâh makâmında sadâsı çıkmayup dembeste olur. Ve halkı dahi serâpâmahmûm olup reng-i rûylarızerdgûndur"; Antalya için (s. 142- s. 144),"Evsâf-ı kal'a-i Adalya: Ve gâyet ıssı havası vardır. Ol ecilden cümle ahâlîsininreng-i rûylarısaruyamâ'ildir.Vehummâmarazı gayet çokdur"; Silifke için (s. 157-158),"Evsaf-ı kal'a-i taht-ı Takyanus Silifke: Ve ab[u] hevası gayet sakildir. Serçeyi ısıtma dutar. Lakin baharda cümle halkı ale'l-umûm yaylağa çıkarlar" tarzındaki bilgiler, bu dönem Anadolu'sunda hastalıkların ciddi bir tehlike olduğunu kanıtlamaya yeterlidir.

Anadolu'da asayişin bozulmasıyla saldırıya açık ova tabanları ile alçak sahalarda bulunan yerleşmeler terk edilirken; derin vadiler, sarp dağlar ve yaylalar gibi engebeli, fakat savunması kolay alanlar iskan için tercih edilmeye başlanmıştır. Bu nedenle de giderek ıssızlaşan verimli vadiler, depresyonlar ve alüvyal kıyı ovalarında mevcut olan bataklıklar genişlemiş, sayıları artmıştır. Gelişmeler paralelinde, Anadolu'da XVII. yüzyıldan itibaren; sıtma, veba, tifo, tüberküloz, tifüs ve cüzzam benzeri hastalıklar da oldukça yaygınlaşmıştır. Mesela, taşçılık ve kerestecilik (Erciyes dağı civarındaki ormanlar sayesinde) elverişli bir yöre olmakla birlikte su kaynakları ve ziraat imkanları bakımından kent kuruluşu için uygun olmayan Kayseri'de, 1630 senesinde kolera salgını çıkmış, kitle halinde ölümler üzerine halk salgına "ölet" ismini takmış ve salgının sudan yayıldığı anlaşılınca da Kumluk suyunun şehre getirilmesine karar verilmiştir. XVII. yüzyılda Menderes bölgesinden geçen Evliya Çelebi de benzer sıkıntıları dile getirmektedir. Seyahatname'sinde, Söke ovasında eski Milet şehri yakınındaki Balat şehrinde havanın kötü olduğu, halkın tamamen sıtmaya yakalandığı ve yüzlerinin sarı olduğu kayıtlıdır (Eskikurt, 2010:76).

XVIII. yüzyıla kadar devam eden bu süreçte, sosyo-ekonomik şartlar ile lokal röliyef koşullarına bağlı olarak her türlü ulaşım yolundan uzakta gelişen ve korunmayı ön planda tutan kır yerleşmeleri, açık alanlardakilere nazaran büyük oranda mevcudiyetini sürdürebilmişlerdir. Diğerleri ise, asayişsizlik ve yüksek vergi oranları gibi baskılar sonucu ya terk edilmiş, ya da yerleri değişmiştir. Mesela, asayişsizliğin had safhaya ulaştığı Celali isyanları sırasında, Çukurova dahilinde; Kınık, Berendi ve Sarıçam gibi yörelerdeki köy ve ekinlikler tamamen terk edilmiş ve buralardaki topraklar uzun süre ekilmeyerek boş kalmıştır. Güvenlik gerekçesiyle yol güzergahlarından uzakta ve dış dünya ile bağlantısı kalmamış, yeri değişmiş yerleşmelerde de adeta geçim ekonomisi düzeyinde zirai faaliyetler sürdürülmüştür (Eskikurt, 2010:76-77).

Salgın hastalıklara ve buna bağlı olarak meydana gelen ölümlere ilişkin kayıtlara vakıf arşiv belgelerinde de rastlamak mümkündür. Örneğin, Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi 73 nolu defterdeki Gazi Mihal Bey vakfına ait bölümün 138. sayfasında yer alan kayda göre vakfın gelir kalemleri arasında yer alan Safaşıh köyü ahalisi tamamen öldüğü (bilkülliye fevt) için boş köy (Hali anirreaya) olarak kayıtlara Tarih: Hicri 26 Şevval 976/Miladi 13 Nisan 1569) geçmiştir.İşte söz konusu taun olayı bir köyün tamamen ortadan kalkmasına neden olmuştur.

Balkanlar'da da aynı sıkıntılar yaşanmış ve tahrir kayıtlarında salgın hastalıklara bağlı olarak bazen bütün köyün terk edildiği belirtilmiştir. Örneğin, Şumnu kazasında Sığırcılarpınarı isimli köy, 1540 tarihli tahrir defterinde aynen şu şekilde kaydedilmiştir: "Sığırcılarpınarı nam-ı diğer Benkak. Mezkur karye taunda harap olup bir ferd kalmayup haliya ziraat mezri olup etraftan ziraat edenler öşrün verirler. Hasıl ez-hariç" (Gümüşçü ve Yılmaz, 2016:526).

Ege bölgesi, vebanın sık görüldüğü bölgelerdendir. Kronolojik olarak hemen hemen hiç eksiği olmayan zengin bir belge birikimine sahip olan İzmir şehrinde bir buçuk yüzyılın 80 yılında veba görülür. Nitekim 1716'dan 1720'ye, 1734'ten 1743'e, 1757'den 1763'e, 1765'ten 1772'ye, 1783'ten 1795'e ve 1812'den 1817'ye kadarki dönemler veba salgınlarıyla geçmiştir. Anadolu'nun bu büyük liman şehrinde, çoğunlukla sınırlı, ama bazen çok ciddi boyutlarda, art arda 6, 7, hatta 10, 12 yıl boyunca veba görülür. İzmir'in demografik önemi ve liman faaliyetleri, enfeksiyonun varlığını bölgede devam ettirebilen önemli bir fare popülasyonunun bulunmasına elverişlidir (Panzac, 2011:58).

Yapılan araştırmalarda kullanılan kaynaklar kökenin karada olduğunu göstermektedir. 1783'te meydana gelen veba Anadolu'dan (İzmir'e) gelmiş olmalıdır. 27 Mayıs 1831'de Fransız konsolosu: "Vebanın karayolu ile Karaman'dan geldiği sanılıyor", ifadesini kullanmaktadır.Ortaya çıkan veba salgınlarında genellikle kırsal alanlardan kaynaklandığı belirtilmektedir. Örneğin 1767'de İzmir'in 130 km kuzeyinde Kırkağaç, 1834'te İzmir'e 70 km uzaklıktaki Bergama'dan vebanın geldiği söylenmektedir. Bu örneklerde de görüldüğü üzere veba öncelikle Anadolu içlerinde kırsal alanda çıkmakta ve sonra şehirlere (İzmir ve Manisa) ulaşmaktadır (Panzac, 2011:59).

Çizelge 2. İzmir ve Manisa çevresinde veba olayları (1709-1836)

Tarih	Vebanın görüldüğü yerler
1709	İzmir ve Manisa'da
1729	Mayıs'ta Manisa'da, Haziran'da İzmir'de
26 Mayıs 1754	Manisa, Kırkağaç ve diğer köylerde
11 Haziran 1754	İzmir'de
1765	Manisa'da veba çıkar, ancak üç ay sonra İzmir'de
1812	Veba Nisanda İzmir'de; Manisa, Aydın'da veba görülür sonra 21 Mayıstan itibaren İzmir'de
1835	Mayıs'ta Manisa'da, 1 Haziran'da İzmir'de,
1836	Manisa'dan İzmir'e veba gelir

Kaynak: Panzac, 2011:59-60.

İngiliz gezgin Chandler'in diğer şehirlere ulaşmadan önce vebanın üç ay boyunca İzmir'de hüküm sürdüğünü kesin olarak belirttiği 1765 dışında diğer vakaların hepsi vebanın iç kısımdan geldiğini göstermektedir. Hastalığı bu şekilde kapanın yalnız İzmir olmadığını belirtmek gerekiyor; İzmir'e komşu limanlar, Edremit, Çeşme, Kuşadası da hastalığı iç kısımlardan kapmışlardır. Manisa'dan başka, İzmir ve kıyılardan önce veba olduğu bildirilen diğer bazı iç kısım şehir ve kasabaları arasında Balıkesir, Kırkağaç, Alaşehir, Ödemiş, Kasaba, Bergama, Aydın en sık rastlanan isimlerdir. Vebanın çoğunlukla bu bölgenin pek çok noktasında aynı anda görülmesini ve özellikle de önce kıyıdan uzakta ortaya çıkmasını açıklamak için, geçici veba odağının yerel tarla veya yabani kemirgenlere dayandığı hipotezini düşündürmektedir. 1831'de veba Bergama'da ortaya çıkar. Anadolu'da veba yoktur ve İstanbul 1828'den itibaren vebadan kurtulmuştur. Son olarak 12 yıl kadar önce görülen vebanın bölge dışında başka hiçbir kaynağı yoktur. Hastalık yavaş yavaş Manisa, Edremit, Balıkesir'e, yani İzmir'in kuzeyine yayılarak 1837'ye kadar devam eder. 1833'ten itibaren Bursa'da da vebanın görüldüğünü belirtmek gerekir. Tabii ki İzmir'e ulaşır ve orada yıllarca kalır; 1837 yılındaki salgın çok şiddetlidir. 1838'den itibaren hastalık güneyde yerleşir: Aydın ve civarı üç yıl veba sıkıntısı çeker. Vebanın çok sık görülmesi, özellikle iç kesimlerde Gediz ve Menderes'in doğduğu orta dağlık bir bölgede ortaya çıkışı, kırsal geçici odak hipotezini desteklemektedir (Panzac, 2011:60-61).

Dönemin tabiri taun, yani vebadan kaynaklanan sıkıntılar bazen çok ciddi problemlere sebep oluyor, köylerin tamamen terk edilmesine yol açabiliyordu. Sadece ele alınan sahalarda değil, Anadolu ve diğer tüm Osmanlı topraklarında da aynı sıkıntılar yaşanıyordu. Mesela Manisa'da taunun etkili olduğu zamanlar olmuş ve yörede "ölet" adı verilerek, bu ismin günümüze kadar halkın hafızasında yer almasını sağlamıştır. Yapılan arazi araştırmaları neticesinde sözlü tarih yöntemiyle bu konuya ilişkin önemli bulgu ve bilgilere ulaşılmıştır. Köylerin yer değiştirmesine ve bazı köylerin haritadan silinmesine kaybolmasına neden olan bu süreç, Manisa çevresinde oldukça yaygın olduğu anlaşılmaktadır.

Anadolu'da veba hastalığının en fazla görüldüğü ve etkili olduğu yerlerden birsinin de Manisa olduğunu rahatlıkla söylenilebilir. Gerçekten de D. Panzac tarafından verilen bilgileri doğrularcasına, bu hastalığın Manisa'da yaygın olduğunu öğrendiğimiz gibi, belki de bu yüzden hem belgelere daha fazla yansıdığını, hem de yakın dönemde de görüldüğü için halkın hafızasında daha fazla yaşadığını yaptığımız araştırmalarda tespit etmiş bulunmaktayız.

Arazide yaptığımız araştırmalar sırasında Manisa'da tam 9 köyde bu hastalığın hatıralarda yaşadığı ve detayları pek bilinmese de bazı korkunç etkilerinin ifade edildiğini söylemek mümkündür. Örneğin, Adilobası

köyünde, veba hastalığı veya beyin humması nedeniyle geçmişte Toyyusufluk ve Simad köylerinin terk edilerek Adilobası köyünde toplanıldığı bilgisi Erol Yener tarafından verilmiştir. Yunddağı Köseler köyünden alınan bilgiye göre, bugün Gözeler adı verilen ve ev yıkıklarının bulunduğu yerde geçmişte adını Gürzelü olarak okuduğumuz köyün sit alanı olduğu anlaşılmaktadır ve burası, yörede "ölet" denilen vebadan dolayı terk edilmiştir. Ayrıca Ovacık ismi verilen mevkide de ölet meydana geldiği için Köseler köyüne geldiği bilgisine ulaşılmıştır. Gürleye köyünde İbrahim Gürle'den alınan bilgilere göre, köy geçmişte bugün Çakallar adı verilen mevkide iken öletten dolayı terk edilerek bugünkü yerinde yeniden kurulmuştur. Şamar köyünde verilen bilgilere göre, yüz yıl önce yaşanan ölet dolayısıyla eski yerinden kalkan üç oba (Abdievler, Yıkıkevler ve Şamar), toplanarak bugünkü Şamar köyünü kurmuştur. Bağyolu köyünde gerçekleştirilen görüşmelerde Feridun Yılmaz'dan edinilen bilgilere göre, bugün Kovanca mevki adı verilen yerde geçmişte bulunan köy, öletten dolayı yok olmuştur. Bu köyden sadece bir kadın bahsedilen hastalıktan kurtularak Bergama Örtülü köyüne kaçmıştır. Osmancalı köyü, geçmişte Çardakalanı mevki adı verilen yerde iken, öletten dolayı kaçarak yeni yerlerine gelip bir köyün kurulması ile oluşmuştur. Ayrıca Kartallar köyünde yaşayanlar çetelerden kurtulmak için Yukarıköy isimli mevkide yaşayanlarda salgın hastalık (yöre tabiri ile ölet) dolayı kaçarak Osmancalı köyüne gelmişlerdir. Dilek köyünde yapılan görüşmelerde, Alanbel olarak isimlendirilen eski bir köy yeri olan bu mekanda Akşehir adlı mevkiden ölet geldiği ve bu sebeple köyün dağıldığı bilgisine ulaşılmıştır. Beşyol köyü ve Karakoca eski yeri öletten dağılarak yeniden kurulan köyler niteliğindedir (Şekil 1).

Sıtma hastalığı ve dolayısıyla sivrisinek de aynı ölçüde öldürücü olmasa da, benzer bir etki yaparak köylerin terk edilmesine sebebiyet vermiş görünmektedir. Nitekim Manisa Bağyolu köyünde Feridun Yılmaz'dan alınan bilgiye göre; veba hastalığı yanında sıtmadan da zarar görmüş, ova kesimde sivrisinek ve sıtmadan rahatsız olarak Yund Dağı'na yerleşmişlerdir. Bağyolu köyünün iki kilometre kuzeyinde yeralan Kovanca mevkiinde yaşayanlar ölet salgın hastalık (ölet) sebebiyle Bağyolu köyüne gelip yerleşmişlerdir. Ayrıca Gülbahçe'den köyün ağası ile arasında anlaşmazlık çıkınca ağa köyü yakmış ve insanlar Bağyolu köyüne gelmişlerdir.

Manisa'da veba ve benzeri rahatsızlıkların özellikle Yuntdağı ve çevresinde onun eteklerindeki yerleşmelerde görülmesi oldukça anlamlıdır (Şekil 1). Zira yapılan araştırmalarda vebanın çıkış kaynağının kırsal alana işaret edilmesini doğrular niteliktedir. Yuntdağı ve çevresinde insanların ana ekonomik faaliyeti hayvancılıktır. Dolayısı ile konar-göçer gruplar ve hayvancı üretime endeksli insanların yaşadığı mekanlarda vebanın görülmesi anlamlı bir örüntü ortaya koymaktadır. Nitekim Ahmed Refik tarafından yayınlanan H. 978 (M.1570-1) tarihli bir belgeden, vebanın Yörük taifesi arasında etkili olduğunu öğrenmekteyiz. "… Yörük taifesi taun olmağla ekseri fevt olub eşküncü yamaklarından cüzi kimesne kalub haymanaları dahi vefa eylemeyüb …"(Refik, 1989:13). Görüldüğü üzere vebanın kırsal alanda hem yerleşik topluluklarda hem de yarı yerleşik konar-göçer topluluklar üzerinde etkili olduğu anlaşılmaktadır. Vebanın kırsal alanda çıktığı ve şehirlere taşındığı yönündeki tezi teyit eder niteliktedir.

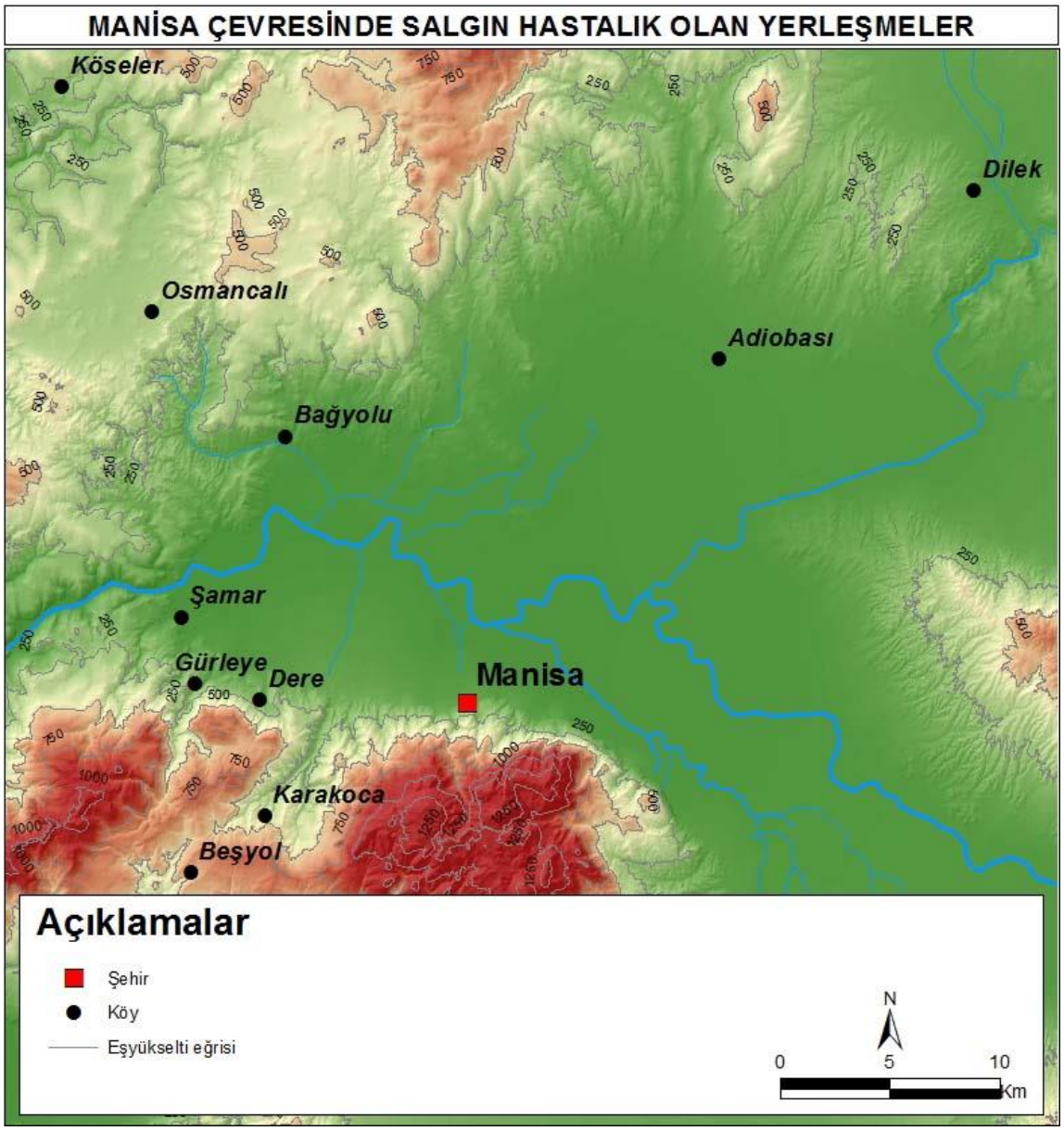

Şekil 1. Manisa çevresinde salgın hastalık olan yerleşmeler.

Manisa Şer'iye Sicilleri'nde de veba ve taun olayları dava çeşitli şekillerde yansıdığı görülmektedir. Bunlara ilişkin elde edilen örnekleri değerlendirmek vebaya ilişkin birtakım fikirler verebilecektir.

Yapılan araştırmalar ve arazi tespit edebildiğimiz bilgi ve bulgulara göre kaynağının genellikle kırsal alan olduğu düşünülen veba salgının şehirlere ulaşmasına bağlı olarak şehirde yaşayan insanların güvenli olduğunu düşündüğü mekana göç ettiği görülmektedir. Nitekim Manisa'da taun olması sebebiyle kaçıp Emlak nahiyesi Dere karyesineiki kişinin gediği belgelere yansımıştır. Söz konusu belgede on iki on üç kişilik bir eşkıya grubunun ilgili iki haneyi basarak insanların canına zara verdiği kayıtlıdır (10 Şaban 1031/ 20 Haziran 622)(48 Nr. MŞS, 74/2).

Uluçay, tarafından yayınlanan Manisa Şer'iye Sicillerinden bir belgede (Vesika 21: Safer H. 1015/ M. 1606): "… Aydın ve Saruhan ve Menteşe sancaklarında bu sene-i mübarekede vaki Şark seferine memur olan asakiri is(l)amın maişetleri içün ihraç-ı fermanım olunan sürsat ve her haneden birer kile dekik ve birer kile

şair ve koyun ve asel ve revgan-ı sadenin ber mucebi fermanı ali cemine mübaşeret olunduk da ahali-yi vilayetin ulema ve sulehası fukara ve zuafası gelüb mukaddema her hanede tahsil-i ferman olunan bedel-i nüzul içün üçer sikke altun un ile elan edasına kudretimiz olmamağla cümle mamelekemiz satub ve vilayet ayanından istikraz edüb ve muamele ile akçe alub henüz eda eylemeğe kadir olmadığımızdan maada vilayetimize veba müstevli olmağla nice kimesneler vefat eyleyüb halimiz mükedder olub ol mikdartekalife kudretimiz kalmamıştır. Şöyle ki elbet sürsat alunsundeyu ferman olunursa cümlemiz perakende ve perişan olmak mukarrerdir deyu…" (Uluçay, 1944:194-197).

Yukarıda verilen iki sicil belgesinde veba salgınının vergi talebine karşı ya da bir asayiş bozukluğu neticesinde ortaya çıktığı ve dillendirildiği anlaşılmaktadır. Söz konusu bu ve benzeri durumlar mahkemeye taşındıkça veba ve taun olayı kırıntılar halinde de olsa belgelere yansımıştır. Gerek asayiş bozukluğu ve gerekse ahalinin mali gücünün talep edilen vergileri ödemeyecek durumda olmasının bir gerekçesi olarak zikredilen veba, ilgili bölgeden sanki hiç eksik olmamış fikrini uyandırmaktadır. Bir vezirin Manisa'ya uğramaması için Manisa halkının vezire sunduğu arz şöyledir: "…şöyle istirham-ı hale ederler ki birkaç seneden berü beldede vaki olan kesret-i baran ve sil-i firavan sebebiyle emakin bi-nihaye süperde-i seylab ve ihrak-ı kebir vukuuyle dekakin-i adide ihrak-ı bin-nar ve veba-ı azime ve teakub-ı belayaile fukara ve zuafanın halleri perişan ve bu hususişbu sene-i mübarekede ecnas-ı zahire killet tari olub cümlemiz mustarib al-hal ve perişan al-hal olmağla …" (Uluçay, 1944:225-226).

Söz konusu bu örnekte Manisa'da sel, kuraklık, veba gibi afetlerin hepsinin görüldüğü ifade edilmiştir. Bunların abartı olma ihtimali bir tarafa koyulup ciddi şekilde üzerinde düşünülmesi gerekiyor. Zira bir vezirin oraya gelmesi iaşesi vb. tüm masrafları halka paylaştırılıyor ve o şekilde karşılanıyordu. Hal böyle olunca belki de benzer durumları defaten yaşayan insanların meydana gelen afetlerin üzerine birde böylesi duruma artık tahammülü kalmadığı anlaşılıyor. Halkın hem şehirde hem de kırsal alanda oldukça hassas bir denge de yaşamını idame ettirmeye çalıştığı böylesi bir dönemde olağan dışı her durum insanlarda ciddi etkiler bırakabiliyordu ki, bu belgedeki durumda bunu yansıtıyor olmalıdır.

Bu dönemde başta veba olmak üzere, zamanın tıbbının yetersiz kaldığı benzeri diğer hastalıklar için, artık insanlar dini açıdan yaklaşarak dualar ile veya ulu kişi ve şeyhlerden medet umarak çözüm arayışına giriyorlardı. Böyle bir örneği Evliya Çelebi (C.9, s. 27), Simav şehrinin ziyaretgahlarını anlatırken aynen şu şekilde vermektedir: "Ziyaretgah-ı şehr-i Simav:Evvela Karşuyaka ta'bir etdikleri dağda merkad-i pür-envar-ı fukara-yı Al-i Aba Hazret-i Hacı Baba. Ve andan aşağı şehre karib kabrü'ş-şeyh Cavlı Sultân. Ve yine Cavlı mahallesine karib ziyaretgah-ı azim eş-Şeyh Hazret-i Zekeriyyâ Efendi, niçe yüz kerâmât-i bâhire sâhibi ulu sultândır. Cümle kerâmâtından birisi zamân-ı hayâtlarında du'â edüp "Bu Simav şehrine tâ'ûn ve hummâ marazı girmesin" [deyü] buyurmuşlar. Müddet-i hayâtlarında bu şehr içre yüz elli sene tâ'ûn girmemiş. Bu du'â'i yigirmi beş seneye bâliğ iken edüp du'âları hedef-i icâbetde vâki' olup kâmil yüz yigirmi beş sene bu şehr-i Simav'a hummâ ve tâ'ûn girmemişdir".

Sonuç ve değerlendirme

- Veba ve sırma başta olmak üzere salgın hastalıklar tüm Osmanlı ülkesinde olduğu gibi Manisa çevresinde de eksik olmamış gibidir. Zira farklı zamanlarda ve farklı kaynaklardan elde edilen bilgi ve bulgulara göre salgın hastalıklar, XVI. yüzyıldan XX. yüzyıla değin kırsal ve şehirsel alanlarda insanların karşılaştığı en önemli problemler arasındadır.

- Ova tabanında sıtma, dağlık alanlarda özellikle Yuntdağı ve Spil (Manisa) Dağı çevresinde veba (taun) arazi araştırması esnasında yaygın olarak görülen salgın hastalıklar durumundadır.
- Vebanın kırsal alandan çıktığı hipotezini arazi araştırması sırasında gerçekleştirdiğimiz görüşmeler teyit eder niteliktedir.
- Yaşanan diğer sebepler ile birlikte salgın hastalıklar XVI. yüzyılda günümüze yerleşmelerin terk edilmesi ve süreç içerisinde kaybolmasına neden olmuştur.

Referanslar:

TK.KA. 115 Numaralı *Saruhan Livası Mufassal Tahrir Defteri*.

48 Numaralı *Manisa Şer'iye Sicili,* Jpg No: 39, s. 74/2.

Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi, 73 nolu vakfiye, s. 138.

Acun, F. (2006*). Karahisar-ı Şarki ve Koyluhisar Kazaları Örneğinde Osmanlı Taşra İdaresi (1485-1569),* TTK. Yayınları, Ankara.

Arık F. Ş. (1992). Selçuklular Zamanında Anadolu'da Meydana Gelen Depremler, *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi,* Cilt: 16, Sayı: 27, s. 13-32.

Armağan A. (2005). 17. Yüzyılın Sonu ile 18. Yüzyılın Başlarında Batı Anadolu ve Balkanlarda Görülen Veba Salgınlarının Sosyo-Ekonomik Etkisi Üzerine Bir Araştırma, *38. Uluslararası Tıp Tarihi Kongresi,* TTK Basımevi Ankara, s. 907-914.

Ataman, B. K. (1992). Ottoman Demographic History (14th-17th Centuries). Some Considerations, *Journal of the Economic and Social History of the Orient,* Vol. 35, No. s. 187-198.

Beresford, M. (1998). *The Lost Villages of England*, Suttun Publishing, UK.

Beresford, M. W. (1951). The Lost Villages of Medieval England, *The Geographical Journal,* Vol. 117, No, 2, pp. 129-147.

Buckton, H. (2008). *The LostVillages in Search of Britain's Vanished Communities*, I.B. Tauris, London.

Demir, A. (2007). *16. Yüzyılda Samsun-Ayıntab Hattı Boyunca Yerleşme, Nüfus ve Ekonomik Yapı,* Ankara Üniversitesi, SBE. Basılmamış Doktora Tezi, Ankara.

Dursun, Y. (2016). XVII. Yüzyıl Ortasında Trabzon Eyaleti'nde Köy Terklerine Dair Bazı Gözlemler, *Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi,* 9/42, s. 593-604.

Dyer, C. (1982). Deserted Villages in the West Midlands, *The Economic History Rewiev*, Vol, 35, No. 1, pp. 19-34.

Erdoğan, E. (2004). *Ankara'nın Bütüncül Tarihi Çerçevesinde Ankara Tahrir Defterleri'nin Analizi*, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Yayınlanmamış Doktora Tezi), Ankara.

Erdoğru, M. A. (1998). *Osmanlı Yönetiminde Beyşehir Sancağı (1522-1584),* İzmir.

Erdoğru, M. A. (2014). Bornova Civarında Terkedilmiş Köyler: Palamut Köyü Örneği*, I. Bornova Araştırmaları Sempozyumu* 5-6 Kasım 2014 Bildiriler, s. 81-93.

Eskikurt A. (2010). Kırım ve Rumelide Yerleşik Türk Nüfusun Anadolu'ya Göçmesi ve İskan Siyaseti Kapsamında Yapılan Bazı Düzenlemeler (XIX. Yüzyıl), *İstanbul Aydın Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi,* Sayı 3-4, s. 73-93.

Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Haz. Y. Dağlı, S. A. Kahraman ve R. Dankoff), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, C. 9.

Faroqhi, S. (1976). Anadolu İskanı ve Terk edilmiş Köyler Sorunu, *Türkiye'de Toplumbilim Araştırmalarında Yaklaşımlar ve Yöntemler,* Ankara, s. 289-302.

Genç Ö. (2011). "Kara Ölüm: 1348 Veba Salgını ve Ortaçağ Avrupası'na Etkileri", Tarih Okulu Dergisi, S. 10, s. 123-150.

Gimpel J. (1996). Ortaçağda Endüstri Devrimi, TÜBİTAK Yayınları, Ankara.

Gökçen, İ. (1950). Tarihte Saruhan Köyleri, Berksoy Basımevi, İstanbul.

Gümüşçü O., Yılmaz H. H. (2016). XV-XVII. Yüzyıllarda Anadolu'dan Şumnu'ya (Kuzeydoğu Bulgaristan) Yapılan Göçler ve Kurulan Müslüman Türk Yerleşmeleri, *Balkanlarda İslam Miadı Dolmayan Umut* (Edit. M. S. Kafkasyalı), Cilt 2, TİKA Yayın No: 19, Ankara, s. 503-544.

Gümüşçü, O., Yiğit, İ. (2014). Anadolu İskan Sürecinde Kaybolan/Terkedilen Yerleşmeler: XVI. Yüzyıl Beyşehir Sancağı Örneği, *Uluslararası Orta Anadolu ve Akdeniz Beylikleri Sempozyumu-I Eşrefoğulları,* 11-13 Eylül 2014 (Basım aşamasındaki bildiri).

Gümüşçü, O. (2001). *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus,* TTK Yayınları, Ankara.

Kankal, A. (2011). *XVI. Yüzyılda Çankırı,* Çankırı Belediyesi Yayınları, Çankırı.

Karademir Z. (2014). *İmparatorluğun Açlıkla İmtihanı Osmanlı Toplumunda Kıtlıklar (1560-660),* Kitap Yayınevi, İstanbul.

Koylu, Z., Doğan, N. (2010). Birinci Dünya Savaşı Sırasında Osmanlı Devleti'nde Sıtma Mücadelesi ve Bu Amaçla Yapılan Yasal Düzenlemeler, *Türkiye Parazitoloji Dergisi*, 34 (3), 209-215.

Kurt, Y. (1992). *XVI. Yüzyıl Adana Tarihi*, Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara.

Özel, O. (1993). *Changes in Settlement Patterns, Population and Society in Rural Anatolia: A Case Study of Amasya (1576-1642),* Ph.D. dissertation, University of Manchester, Manchester, U.K.

Özel, O. (2013). *Türkiye 1643 Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Özel, O. (2015). Osmanlı Anadolu'sunda Terkedilmiş/Kayıp Köyler Sorunu (17-19. Yüzyıllar), Edt. M. Öz-F. Yeşil, *Ötekilerin Peşinde, Ahmet Yaşar Ocak'a Armağan*, s. 557-592, Timaş Yayınları, İstanbul.

Panzac, D. (2011). *Osmanlı İmparatorluğu'nda Veba (1700-1850*), Çev: Serap Yılmaz, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Pesez, J. M. ve Emmanuel Le Roy L. (1965). Les Villages Desertes en France: vued'ensemble, *Annales, Economies, Societies, Civilazitions,* No. 20, pp. 257-290.

Refik A. (1989). *Anadolu'da Türk Aşiretleri*, Enderun Kitabevi, İstanbul.

Roncayolo, M. (1965). Geographie et VillagesDesertes, *Annales, Economies, Societies, Civilazitions,* No. 20, pp. 218-242.

Selanikli Mustafa Efendi, *Tarih-i Selaniki* (971-1003/1563-1595) C.I-II, (Haz. Mehmet İpşirli), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 1999.

Tawney, R. H. (1976). *The Agrarian Problem in the Sixteenth Century,* London.

Topçular Katibi Adulkadir (Kadri) Efendi Tarihi (Metin ve Tahlili) (Edit. Z. Yılmazer), Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.

Tunçdilek, N. (1953-54). Eskişehir Bölgesinde Yerleşme Tarihine Toplu Bir Bakış, *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası,* C. 15, s. 1-4, s. 189-208.

Uluçay M. Ç. (1944). *18. ve 19. Yüzyıllarda Saruhan'da Eşkıyalık ve Halk Hareketleri*, Berksoy Basımevi, İstanbul.

Yıldız F. (2014). *19. Yüzyılda Anadolu'da Salgın Hastalıklar (Veba, Kolera, Çiçek, Sıtma) ve Salgın Hastalıklarla Mücadele Yöntemleri,* Pamukkale Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Denizli.

Yiğit, İ., Salan M. (2013). XVI. Yüzyıl Çerkeş Kazası Köylerinin Lokalizasyonu ve Toponimik Analizi, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic* Volume 8/6 Spring 2013, p. 959-973

Sözlü Bilgi Kaynakları

Ahmet Küçük, 1966 Doğumlu, Konya Göçü köyü, çiftçi.

Feridun Yılmaz, 1957 Doğumlu, Manisa Bağyolu köyü, çiftçi.

İbrahim Gürle, 19459 Doğumlu, Manisa Gürleye köyü, çiftçi.